NAŠE ŘEČ

ROČNÍK XXXIII. ČÍSLO 9-10.

VYDÁVÁ III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

OBSAH:

1949

Předplatné na rok 1949 činí Kčs 70·—.

„Naše řeč" vychází v desíti sešitech o 20 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné *70* Kčs, s pošt. zásilkou *71* Kčs. Jednotlivá čísla jsou po 7 Kčs.

Předplatné na rok 1950 přijímá **Státní nakladatelství v Praze II, Ostrovní 30.**

Přejímati výklady „Naší řeči" ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

P ř í s p ě v k y rukopisné, č a s o p i s y výměnou a k n i h y na posouzení posílejte na adresu **sekretariátu redakce** (prof. František Daneš) **v Karlově ul. č. 26 v Praze I (tel. 354-64).**

Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, k nimž je připojena známka na odpověď.

Knihy a časopisy zaslané redakci:

Z Palackého university: Kutnar-Králík-Bělič, Tři studie o Palackém. — Z nakl. Život a práce: V. Vaněček, Prvních tisíc let. — Z nakl. Orbis: M. A. Šimáček, Ze zápisků phil. stud. Filipa Kořínka (Národní knihovna, sv. 9). Sovětská jazykověda. Sovětská literární věda. B. Michajlov, Budoucnost Lužických Srbů. — Z Evropského literárního klubu: M. Hanuš, Býti zrnkem soli. — Z Knihovny Lidových novin: J. Marek, Vesnice pod zemí. — Z nakl. Mladá fronta: A. J. Molodčikov, Jak člověk přetváří povahu rostlin. J. Krymov, Tanková loď, Inženýr. K. Simonov, Dny a noci. Skrebickij-Prišvin-Čarušin, Kouzelné kožíšky. A. Gajdar, Vojenské tajemství. A. S. Puškin, Pohádky. I. Jefremov, Hvězdné koráby (Radar 9). M. Iljin - E. Segal, Jak se stal člověk vládcem přírody (I, II). A. Fadějev, Mladá garda. Ch. Vildrac, Lev a jeho brýle.

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Budujeme; La Bulgarie; Časopis pro moderní filologii; Československo; Český časopis historický; Język polski; Komenský; Listy filologické; Literární noviny; Milotický hospodář; Naše věda; Nová Lužice; Nová skutečnost; Nový život; Pedagogická revue; Ruch v tělovýchově a sportu; Růst; Slavonic Review; Slovenská reč; Slovo a tvar; Sokolské noviny; Theorie i praxe; Tvorba; Var; Věda a život; Vesmír; Zeměpisný magazin.

NAŠE ŘEČ

Vydává

III. třída České akademie věd a umění

Ročník třiatřicátý

Nákladem Šolce a Šimáčka, společnosti s r. o., v Praze

1949

Tiskly Středočeské tiskárny, nár. podnik, závod Pour a spol., Praha I

OBSAH

ČLÁNKY

POSUDKY A ZPRÁVY

DROBNOSTI

Rejstřík k XXXIII. ročníku Naší řeči.

Sestavil František Daneš.

Hesla věcná jsou tištěna antikvou (stojatě), jednotlivá slova a jevy, o nichž se pojednává po stránce pravopisné, mluvnické nebo významové, *kursivou* (ležatě).

ZKRATKY:

ak. = akusativ, 4. pád
angl. = anglický, angličtina
bulh. = bulharský, bulharština
čes. = česky, český
dokon. = dokonavý
etym. = etymologie
fem. = femininum, ženský rod
fr. = francouzsky, francouzština
gen. = genitiv, 2. pád
hovor. = hovorový, hovorově
imp. = imperativ, rozkazovací způsob
inf. = infinitiv
instr. = instrumentál, 7. pád
jaz. = jazyk
jm. = jméno
lat. = latinsky
lid. = lidový, lidově
lok. = 6. pád
luž. srb. = lužická srbština
mask. = maskulinum, mužský rod
míst. = místní
nář. = nářečí, nářeční
nedokon. = nedokonavý
neut. = neutrum, střední rod
nom. = nominativ, 1. pád
ob. = obecné
os. = osoba
p. (za číslem stránky) = poznámka (pod čarou)
pl. = plurál, množné číslo
podst. jm. = podstatné jméno
pol. = polsky, polština
pravop. = pravopis
předl. = předložka
příd. jm. = přídavné jméno
rus. = rusky, ruština
sg. = singulár, jednotné číslo
skl. = skloňování
sl. = sloveso, slovesný
slč., slov. = slovensky, slovenština
spis. = spisovný, spisovně
stč. = staročesky, staročeština
stsl. = staroslověnsky, staroslověnština
v. = viz
zájm. = zájmeno

Hvězdičkou * jsou označeny stránky, kde je daný jev vyložen obšírněji.

A

B

C

Č

D

E

K

O

P

Š

T

V

Miloš Helcl:

Zkratková slova.

I. Jejich tvoření a ohýbání.

Srovnáme-li oddíl o tvoření slov v nové Trávníčkově Mluvnici spisovné češtiny se stejnými oddíly starších mluvnic, na příklad ještě posledního vydání Gebauerovy Příruční mluvnice, pořízeného týmž jazykovědcem, ukáže se nám, že v Trávníčkově Mluvnici přibyly mezi jednotlivé způsoby tvoření slov jako samostatné oddíly zcela nově dva: jednak se probírá v samostatném oddíle tvoření slov hybridisací, t. j. spojováním cizího a domácího prvku při tvoření slova, jednak je věnován samostatný oddíl vzniku slov zkracováním a z písmenných zkratek.

Co to především jsou slova tvořená zkracováním? Jak vyplývá i z obsahu této kapitoly v Trávníčkově Mluvnici spisovné češtiny, rozumíme jimi všechna slova, která vznikla zkrácením z nějakého jiného, obyčejně delšího slova, a to buď tak, že se nějaká část takového slova prostě vynechala, nebo tak, že se místo vynechané části připojila ke zbytku ještě nějaká krátká odvozovací přípona.

S tímto způsobem vzniku nových slov se setkáváme zvláště u vlastních jmen osobních, řidčeji u vlastních jmen místních a u obecných jmen osobních, s prvním způsobem i u pojmenování věcí, a to již od dávných dob.

Podle toho sem tedy náleží staré domácké tvary jmen osobních, t. zv. hypokoristika, na př. *Vláďa, Mírek, Jarouš, Slávek, Vašík* a j. se svými dalšími odvozeninami, vzniklá ze složených jmen osobních Vladimír, Miroslav, Jaroslav, Václav vypuštěním jednoho členu složeniny a připojením přípony *-a, -ek, -ouš, -ík* a j. k druhému. Patří sem však i domácká jména *Běta, Tonda, Kuba, Lojza, Dolfa, Bára, Eliška, Franta, Ríša, Ruda,* vzniklá z přejatých (většinou latinských) jmen osobních (i nesložených) vynecháním začátku (tak v *Al*žběta, *An*tonín, *Ja*kub *A*lois, *A*dolf) nebo konce (tak v Bar*bora,* Eli*sabeta,* Fran*tišek,* Rich*ard,* Rudo*lf*). Z velmi vzácných příkladů podobného zkracování jmen místních uvádíme alespoň cizojazyčné *Pitěr* (zkrácené v hovorové ruštině z bývalého jména dnešního Leningradu *Petěrburg*) a *Frisco* (ze San Francisco), pro obdobné krácení osobních jmen obecných jsou nám dokladem tvary *brach, kmoch* z bratr, kmotr. Je také dobře známo, že tímto způsobem tvoření vznikla i četná dnešní naše příjmení z původních jmen křestních, na př. *Vach, Vachek, Váša, Vašek*

krávy; srov. staročes. *mlézti* = dojiti), *těživo* (= vytěžená hmota; VT), *žnivo* (= co se žne; VT nářeč. z Herbena).

2. Jiná jména na *-ivo* označují látku, která slouží k nějaké činnosti. Běžná jsou jména *barvivo, hnojivo, krmivo, kuřivo, léčivo, oběživo, osivo, palivo, předivo, stavivo, stelivo, střelivo, svítivo, topivo, vařivo, vazivo.* Řidší jsou odborné názvy *balivo, cedivo* (= hmota vkládaná do filtru; PS i VT), *cídivo* (VT), *dlaždivo* (PS), *chladivo* (= chladicí látka; PS i VT, techn.), *klenivo* (= klenbové stavivo), *mazivo* (= hmota na mazání strojů), *pojivo* = *spojivo* (= co pojí; PS i VT, techn.). Velmi řídká nebo ojedinělá jsou slova *doutnivo* (= kuřivo; PS z Herrmanna), *hasivo* (= látka na hašení; PS i VT, zastaralé), *hořivo* (= co může hořet; PS z Holečka), *myslivo* (= látka k přemýšlení; VT), *nosivo* (= kroj; VT z Kollára). Hovorová jsou slova *čtivo* (= četba; PS i VT; familiární), *četivo* = *čtivo* (PS i VT z Masaryka a Čapka-Choda), *pitivo, šativo* (mám doklad z hovorové mluvy brněnské a podle rukopisné práce z lidové mluvy na Frýdecku). V lidové mluvě na Kyjovsku jsem slyšel slova *sladivo* (= čím se sladí), *krytivo* (= krytina na střechu), *kvasivo* (= vinné kvasinky), *plativo* (= peníze), *šitivo* (= co se šije), *tržive* (= co nese hospodyně na trh). Od jedné stařenky ze Svatobořic jsem slyšel slovo *mísivo* (= těsto). PS i VT uvádějí z Holečka nářeční slovo *jezivo* (= jídlo).

Jak je vidět, náleží spisovná slova této skupiny (*barvivo, kuřivo...*) většinou do novější terminologie technické a řemeslné. — V hanáckých nářečích máme místo nich většinou podstatná jména slovesná: *zelený hnojení, krmení, kóření, dláždžení, mazání, topení, pití;* z různých míst na Slovácku znám slovo *váŕa*, Bartoš uvádí ve své Dialektologii II, 209 z Jevíčka podobu *vař* (= vařivo) a ve valašské povídce J. M. Slavičínského „U Křúpalů“ jsem našel mužské podstatné jméno *stel* (= stelivo). Přitom však na Kyjovsku jsou i v lidové řeči slova *krmivo, kuřivo, dláždživo, topivo;* vedle *pitivo* (= co pijí lidé) je tam *pití* || *nápoj* (= co pije dobytek). Ale stará jsou slova *předivo, palivo* a *svítivo.* — Slovo *předivo* je i v jiných slovanských jazycích, *palivo* je dobře doloženo ve starší češtině, na př. z bible Benátské a odjinud (srov. B. Havránek v NŘ 1918, 162 n.), a slovo *svítivo* jsem slyšel ve staré písni na Podluží: *Já bych ťa ráda do našéj síňky pustiua, ale nemáme v našém domečku svítiva.*

3. Tvoření jmen nástrojů na *-ivo* je dnes neživé. V dnešním jazyce spisovném zůstalo jen *kladivo.* Patří sem i starší české a nářeční *křesivo* (= nástroj a látka na křesání), které jsem našel v dramatě Tragedie neb hra žebračí z r. 1619 a v připomenuté valašské povídce „U Křúpalů“; od jedné stařenky z Bučovicka mám docela popis takového starého *křesiva.* Dále sem nutno zařadit staročeské *ohnivo* (= křesadlo), které mám z Boccacciovských rozprávek Hynka z Po-

děbrad. Ve východomoravských nářečích a ve slovenštině je *ohnivo* ve významu „článek řetězu“ a má k sobě i zdrobnělinu *ohnívko.*

4. Většinou nová jsou jména látek určených k nějakému zpracování. Běžná jsou slova *melivo*, *učivo*, méně časté je *cvičivo* (= cvičebná látka; VT a NŘ na uv. m.) a čistě technické jsou výrazy *krušivo* (= ruda na krušení; PS i VT, hornické), *vodivo* (= materiál k stavbě elektrických vedení; NŘ na uv. m.). Nářeční je *sadivo* (= polní rostliny, které se sázejí; PS a sám je znám z Kyjovska).

5. Význam „materiálu ve větším množství“, který proniká u některých jmen v předešlých skupinách, tvoří plně obsah odborných slov *doporučivo*, *kolejivo*, *loživo*, *výrazivo* a nářečního *lučivo* (PS ze Staška). Slovo *doporučivo* je tvořeno ze základu slovesného složeného s předponou, ale to už jsme viděli i u slov *osivo* a *oběživo;* není to tedy tvoření ojedinělé. Jména *kolejivo*, *loživo* a *výrazivo* jsou tvořena ze jmen. Jen u jména *lučivo* jde o význam čistě hromadný, u ostatních jmen nikoli. Vlastně ani *výrazivo* nemá význam v pravém smyslu hromadný, jak správně v diskusi připomněl B. Havránek. *Výrazivo* značí soubor výrazů, výrazových prostředků, t. j. slov, frází atd. Hodí se dobře do jazykových výkladů tam, kde se mluví o jazyce jako o celku. Vášův-Trávníčkův Slovník uvádí ještě adjektivum *výrazivý*, které má význam „bohatý na výrazivo, výrazově vyspělý (o jazyce)“. Ve svém Úvodě do českého jazyka mluví Trávníček o *výrazivosti* jazyka a rozumí jí vyspělou schopnost jazyka vyjadřovat lidské myšlení. Adjektivum *výrazivý* a substantivum *výrazivost* jsou jenom slovotvorným protějškem k substantivu *výrazivo.* Konečně nutno mít na paměti, jak připomíná B. Havránek, že slova *výrazivo* je potřebí a že je úlohou terminologie a filologů, aby k této potřebě hleděli. Proto nutno slovo *výrazivo* přijmouti.

Naproti tomu V. Šmilauer usuzuje takto: 1. Odborná řeč usiluje mnohem více než jazyk lidový a i než jiné vrstvy spisovného jazyka o významovou specialisaci jistých slovotvorných způsobů. Tuto tendenci, směřující k větší přesnosti a jasnosti názvoslovné, třeba podporovat. 2. Přípona *-ivo* je v odborném jazyce neživá ve významu výsledků činnosti (*pletivo*, *pečivo*...) a nástrojů (*kladivo*...); živá však je pro pojmenování hmot podle určení (*melivo*, *cvičivo*, *učivo*...), a zvláště pro pojmenování spotřebního materiálu (*barvivo*, *hnojivo*...). Vychází se při tom ze sloves bez předpon. 3. Naproti tomu je slovo *výrazivo* podle významu hromadné a je tvořeno ze substantiva. Ve spisovné češtině pro hromadný význam na *-ivo* bezpečných dokladů nemáme, na rozdíl na př. od polštiny. Jména *loživo* a *kolejivo* nejsou čistě hromadná: *loživo* není soubor loží, nýbrž materiál určený k úpravě železničního lože; *kolejivo* není soubor kolejí, na př. ve stanici (tomu se v odborném železničním názvosloví říká *sou-*

fonologických poměrů příslušného jazyka, t. j. aby jim neodporoval,[5]) aby jejich výslovnost nepůsobila uživatelům jazyka obtíží.

Jiná zkratková slova vznikají z pouhého skladu začátečních písmen slov spojených v nějakém pojmenování. Na rozdíl od předešlé skupiny vznikají takováto slova spontánně, nikoli uvědoměle. I při tomto způsobu vzniku však zjišťujeme při podrobnějším pozorování některé rozdíly. Nejsnáze vznikají tato „písmenná" zkratková slova tam, kde se začáteční písmena spojených slov dají číst jako slovo o jedné nebo několika slabikách, to jest tam, kde se mezi začátečními písmenami slov původního názvu vyskytují souhlásky i samohlásky, na př. *ROH* (*R*evoluční *o*dborové *h*nutí), *ÚRO* (*Ú*střední *r*ada *o*dborů), *AMU* (*a*kademie *m*usických *u*mění), *MŠANO* (bývalé *m*inisterstvo *š*kolství a *ná*rodní *o*světy), *ZAS* (*Z*pravodajská *a*gentura *s*lovenská), *ZEPOP* (bývalé *Z*právy *E*lektrických *p*odniků *o*bce *p*ražské) a jiné. Nevzniklo však takové slovo ze zkratky *ČOS* pro Československou obec sokolskou, *NÚC* pro bývalý nejvyšší úřad cenový, *KOR* pro krajskou odborovou radu. Někdy spontánně, jindy uměle, celkem však mnohem řidčeji než ze zkratek smíšených (t. j. souhláskových i samohláskových) vznikají zkratková slova ze začátečních písmen těch složených názvů, jejichž slova poskytnou svými začátečními písmenami jen samé souhlásky nebo souhláskou neoddělené samohlásky. Bývá to umožněno tím, že se z pouhých souhlásek vytvoří slabiky použitím abecedního jména písmeny místo čistého znění souhlásky. Tohoto původu je ruské zkratkové slovo *eser*, pojmenování pro *s*ociální *r*evolucionáře, tak vzniklo (ovšem s přidáním další odvozovací přípony) naše slangové *kačka* z bývalé značky pro československou korunu (Kč), čtené *ká čé,* jejím přiblížením k homonymnímu pojmenování kachního mláděte a přizpůsobením k rodu substantiva koruna, tak snad mohlo vzniknout i slovo *Četka,* výše již jednou při jiné příležitosti uvedené.[6])

Ale většinou se v takových případech udržují jen značková označení jmény písmen, jako *ČSR* (t. j. čé es er), *KSČ* (ká es čé), *ČTK* (čé té ká) *ČSD* (čé es dé), *EP* (é pé), *DP* (dé pé) atd.

Jindy pozorujeme zajímavý zjev, že se sice drží pouhé značkové označení ze jmen začátečních písmen, na př. *SNB* pro Sbor národní bezpečnosti, ale že se jako celek stává základem pro tvoření nových slov odvo-

---

[5]) Srov. k tomu již výše poznámku o kakofonii (nelibozvučnosti). Posluchači Československého rozhlasu projevili na př. odpor k slovu *Druča,* vytvořenému ze slabik sousloví *Dru*žstvo *ča*louníků.

[6]) Tento způsob vzniku je však méně pravděpodobný než onen první způsob, protože předpokládá kombinování slabik z názvů písmen *čé* a *ká* s pouhým zněním souhlásky *t.* To však u tohoto typu nebývá. Rovněž krátká výslovnost slabik *če* i *ka* svědčí pro způsob první.

zováním za pomoci některé z produktivních přípon běžného tvoření slov. Příkladem toho je lidové slovo *esenbák* utvořené ze základu es-en-bé. Před příponou *-ák* je ovšem poslední samohlálska (*é*) odsunuta. Tím spíše ovšem mohou být a bývají základem pro odvozování dalších nových slov zkratková slova tvořená prvními dvěma způsoby, t. j. ze slabik nebo normálním čtením začátečních písmen, na př. *kolchozní, komsomolský* ke známým zkratkovým slovům ruským, *tepař, čedokář* pro důvěrné (podnikové) označení zaměstnanců Tepu, Čedoku, *úrový,* slangové *úrácký* od ÚRO, *unrový,* slangové *unrácký* od UNRRA a p.

Když jsme si zatím alespoň v hrubých rysech uvědomili způsoby vzniku a tvoření zkratkových slov a slov od nich odvozených, věnujme nyní ještě pozornost jejich výslovnosti a jejich skloňování.

Ani slova slabičná jako *Tep, Čedok, Mevro,* ani slova písmenná souhláskově-samohlásková (t. j. schopná vytvořit slabiky z pouhých začátečních písmen) jako [*úro*], [*amu*] neposkytují příležitost ke zvláštním poznámkám o výslovnosti. Nejvýš snad jen k upozornění, že samohláska do těchto slov vstupující ztrácí svou výslovnost s rázem, tedy [*úro*], ačkoliv bylo [....'odborů], [*amu*] proti [...'umění]. Ráz uprostřed slova chybí též na př. ve slově *eser,* které bylo přijato z ruštiny, a ve slovech odvozených, jako *esenbák* (někdy však ještě lze slyšet i výslovnost ['es'enbák]). Ale tam, kde ze slabik písmenných názvů nevzniklo úplně nové slovo (poznáme to — jak uvidíme — i podle odchylného přízvuku), zachovává se ráz přede všemi samohláskami písmenných názvů i uvnitř jejich plynulého sledu, tedy na příklad [čé'es'er], [čé'ezdé], a to nejen tam, kde se setkávají podobné samohlásky (*é-e*), nýbrž i při samohláskách různých ([čé'ó'es], [té'ózet], t. j. *T*yršův *o*dznak *z*datnosti, [ká 'ú], t. j. *K*arlova *u*niversita), ba i po souhláskách, zde však není tak výhradně (['es 'es 'es 'er], [čé 'es 'er], ale ['es 'enbé] vedle ['esenbé], ['em'envé] vedle ['emenvé], ['en 'úcé] vedle ['enúcé]).

Výslovnost s rázem uvnitř těchto zkratek lze tedy srovnávat s výslovností rázu před samohláskou uvnitř slova na švu složeniny, na př. (kameno 'uhelný). Dále je třeba upozornit na to, že se při výslovnosti písmenných zkratek zcela normálně podle pravidel běžných v ostatní slovní zásobě uplatňuje i spodoba. Vyslovujeme tedy [čé 'ezdé] (bez pausy), ale [čé 'es dé] (s pausou). Pokud jde o p ř í z v u k zkratkových slov, lze snadno zjistit, že bývá normálně na první slabice (resp. přechází na jednoslabičnou předložku) u všech uvedených typů mimo poslední, tedy Sta*ska, mevro,* eser, úro, ale *čé-es*-er, *čé-ezdé,té-ózet, ergé* (RG, t. j. reálné gymnasium) a pod. Zde tedy může být hlavní přízvuk na slabice poslední, a můžeme to vedle zachování vnitřního rázu pokládat za známku toho, že tu ještě neběží o hotová nová slova.

Pokud jde o s k l o ň o v á n í zkratkových slov, nevznikají žádné potíže, nejasnosti nebo pochybnosti, zda jsou ohebná či neohebná a podle

kterých vzorů je máme skloňovati, u těch, která vznikla sestavením ze slabik a písmen; již při jejich tvoření bývá totiž často pamatováno na to, aby svým zakončením zapadala do běžné podoby produktivních skloňovacích typů podstatných jmen. Zakončením zkratkového slova je ovšem zároveň určen i rod podstatného jména, ale ten se nemusí krýt, a často se nekryje, s rodem základního podstatného jména z nezkráceného názvu. Tak je mužského rodu slovo *Čedok* a podle svého tvrdého souhláskového zakončení přijímá skloňování vzoru ‚hrad', třebaže nezkrácené pojmenování Československá dopravní kancelář má základní podstatné jméno rodu ženského a skloňování podle koncové souhlásky měkké (vz. ‚píseň'). A totéž základní podstatné jméno obsahující zkratkové slovo *Staska* (Státní sázková kancelář) zachovává ženský rod ne proto, že bylo ženského rodu slovo kancelář, nýbrž proto, že je zakončeno samohláskou *-a,* že tedy ze slova kancelář převzalo větší část první slabiky než slovo *Čedok,* které z něho má právě jen souhlásku *-k.* A protože je slovo *Staska* zakončeno samohláskou *-a,* která je automaticky zařaďuje do skloňování vzoru ‚žena', nemohlo si zachovat původní skloňování slova kancelář podle vzoru ‚píseň'. Stejně je jenom podle své koncové samohlásky neutrem slovo *mevro*[7]), přestože se v základním pojmenování (Mezinárodní výstava rozhlasu) podstatné jméno tohoto rodu vůbec nevyskytuje a hlavní podstatné jméno (výstava) je rodu ženského. Při tvoření jednotlivých tvarů pádových se ovšem základní podoba slova obměňuje tak jako u příslušného skloňovacího vzoru, tedy *Stasky* jako ‚ženy', *mevra* jako ‚města', *Čedoku, Disku, Tepu* jako ‚hradu'. Nejen v projevu ústním, ale ani v písemném nepociťujeme při jejich užití jako závadu, že se při skloňování ztratí některá hláska, na př. samohláska původní první slabiky slova (*k*ancelář, *r*ozhlas), a že je nahrazena samohláskou koncovky pádové (*-y, -a*). U mužských podstatných jmen se při skloňování hlásky „neztrácejí", nýbrž připojují se nové. Ale ani jedno, ani druhé změnění původní podoby zkratkového slova není na závadu jeho srozumitelnosti, neboť tu okolnost, že příslušná koncová hláska nebo slabika vlastně representuje ve zkratkovém slově celé jedno slovo původního několikaslovného výrazu, prostě si při tom neuvědomujeme a nedbáme jí.[8])

Podobně je tomu i při skloňování zkratkových slov vzniklých ze začátečních písmen, jde-li o projev mluvený. Ve větné souvislosti užijeme bez nejmenšího zdráhání tvarů *úra, úru, úrem* a nevadí nám při tom, že se při ohýbání ztratila samohláska *-o,* která vlastně v tomto slově „representuje" celé jedno slovo původního názvu (t. j. ‚odborů'). Stejně není při ústním projevu zábranou skloňování ta okolnost, že se u masku-

---

[7]) O tomto slově viz také v letošním ročníku tohoto časopisu na str. 79/80.

[8]) Je to jistě také pádným důkazem o produktivnosti příslušných vzorů.

lin původní počet hlásek, zkratkové slovo tvořících, o jednu neb o dvě rozmnoží, když mluvíme o „zprávách *Zasu*", o „*korespondenci s Tassem*" (*T*elegrafická *a*gentura *S*ovětského *s*vazu) a pod. Potíže a pochybnosti o oprávněnosti skloňování těchto slov nastávají teprve v projevech písemných. Je to proto, že právě při zrakovém vnímání vystoupí do popředí změna hláskového skladu slova, vzniklá jak ztrátou některé hlásky a její proměnou v jinou, tak rozmnožením původního počtu oněch „representativních" hlásek. Uvědomění této změny je pak zesíleno ještě tím, že takto vzniklá zkratková slova píšeme stále všemi písmeny velkými, a že bychom proto mohli vnímat změny ve skladu hlásek, vzniklé ohýbáním, jako novou zkratku, jako jiné zkratkové slovo. Tak na př. 3. pád slova *úro* s koncovkou *-u* (tedy psáno ÚRU) mohl by snadno být vykládán třeba za zkratku *Ú*střední *r*ady *u*čitelů (nebo *u*mělců), 2. pád slova *zas* by v podobě ZASU mohl být pokládán za zkratku pojmenování čtyřslovného. Při skloňování tohoto druhu (rozmnožení počtu hlásek při nezměněném původním celku) dalo by se vzniku takového omylu zabránit tím, že bychom koncovou hlásku nepsali velkým písmenem (tedy ZASu, TASSu). Ale tento způsob dosud naráží na odpor, protože se příčí všem našim dosavadním grafickým zvyklostem, neboť obvykle píšeme jen první písmeno velké, a užijeme-li na př. v adrese psané strojem, na titulních listech, na plakátech a j. všech písmen velkých, neděláme rozdíl mezi částí základní a koncovkovou. Kromě toho se u podstatných jmen rodu ženského a středního užitím malého písmena v koncovce nezabrání porušení grafického obrazu původní zkratky, neboť i tak z ní vypadne začáteční písmeno jednoho (posledního) slova původního pojmenování (srv. ÚRa, ÚRu). Pro tyto obtíže a také v zájmu jednotného postupu vzhledem k četným zkratkám (a značkám), které se nestávají zkratkovými slovy (MNV, ČOS, ESČ a j.) nebo které se přes to, že se jimi staly, nedají pro své zvláštní zakončení (AMU) zařadit do některého skloňovacího vzoru, doporučujeme, aby v písemných projevech byla i skloňovaná zkratková slova zaznamenávána jen ve své základní podobě bez pádových koncovek, tedy jako pouhá zkratka, na příklad vyhlášky ÚRO, zprávy ZAS stejně jako posluchač AMU.[9])

Grafickou podobu zkratkového slova vzniklého ze samých začátečních písmen tedy neměníme, zkratková slova vzniklá skládáním slabik však skloňujeme i v písemných projevech, ale zase je nepíšeme samými

---

[9]) Tyto zkratky pak vyslovujeme v projevech čistě spisovných rozvedeně, t. j. plnými názvy,tedy „vyhlášky Ústřední rady odborů" nikoli „vyhlášky *úro*" neb *úra.* Tento náš návrh, zdá se, není v rozporu s běžnou praxí. Užívání skloňovaných tvarů typu *úra, úrem* je totiž dosud omezeno na projevy hovorové, lidové a slangové. Svědčí o tom i spojení typu „dík patří n a š í ÚRO" a pod.

velikými písmeny (mimo zvláštní případy, v kterých i nezkratková slova tiskneme samými majuskulemi, na př. na plakátech, na obalech výrobků, v záhlavích dopisních a obchodních papírů atd.).

II. Zásady pro užívání zkratek a zkratkových slov.

Již v úvodu článku jsme si ukázali, že tvoření slov zkracováním je nejen v našem, nýbrž i ve slovanských a jiných evropských jazycích jevem běžným a starým, zejména u osobních jmen. Ke vzniku takovýchto nových slov vedla v rychlém, důvěrném hovoru snaha po stručnosti vyjádření vedle nepochybného zaměření k citovému zabarvení řeči. V písemných projevech bylo zkracování slov rovněž běžné od nejstarších dob a nemohou se bez něho obejíti ani současné jazyky. Zejména v jazyce novinářském, obchodním i v jiných odborných jazycích se užívá zkratek a zkratkových slov hojnou měrou. Jsou pro jeho užívání důvody jednak mimojazykové (úspora místa, zrychlení práce sazečské, úspora peněžní při telegrafování), jednak i čistě jazykové. Vedle snahy po tom, aby nově vytvořené slovo bylo výrazným, ale složitost svého obsahu napovídajícím pojmenováním, o které jsme se již zmínili, vede ke vzniku zkratkových slov jiná snaha: ta, kterou vypozoroval R. Jakobson a kterou formuloval jako úsilí po vytvoření pojmenování jednoslovných.[10]) Značná potřeba nových pojmenování se projevuje zvláště naléhavě v dobách velikých změn hospodářských, politických i kulturních, v dobách společenské přestavby, jakou zahájila Veliká říjnová revoluce nebo jakou provádějí státy lidově demokratické v současnosti. Proto je období výstavby SSSR po r. 1917 také dobou naléhavé potřeby velikého počtu nových pojmenování, které se v duchu právě vytčených dvou jazykových tendencí vyhovuje tvořením slov zkratkových a jejich hojným užíváním. Stejně je tomu dnes, po druhé světové válce, v zemích, které se rovněž rozhodly nastoupiti cestu k socialismu. O polštině to dosvědčuje článek Alfreda Zaręby v letošním ročníku Języka polského,[11]) u nás si tohoto jevu všiml náš rozhlasový Jazykový koutek již předloni[12]), J. Haller ve svých výkladech o jazykové správnosti v týdeníku ÚRO (6. XI. 1947) a letos na jaře i Fr. Trávníček ve svém Jazykovém zákampí v Lidových novinách.[13])

---

[10]) Připomíná ji Horecký v citovaném již referátě.

[11]) *Nieco uwag o polskim słownictwie powojennym,* Język polski XXIX, 1949, 116 n. (viz o něm zde na str. 177 n.). Hojnější literatura o ruštině je uvedena v citované již práci A. Baecklundové.

[12]) Je otištěn v souborném výběru vysílaných výkladů *Jazykový koutek Čs. rozhlasu,* který vyšel nákladem Orbisu v Knižnici Rozhlasové práce jako její 3. svazek.

[13]) Staršího data pak je článek Ladislava Cejpa *Poznámky o místě zkratek v jazyce,* otištěný v Slově a slovesnosti VI, 1940, 37 nn.

Najdeme u nás sice ojedinělé zkratky ze začátečních písmen již před první světovou válkou, na př. ČOS, ale tehdy z nich ještě zpravidla nevznikala zkratková slova.[14]) Proto nejspíše dodnes užíváme v tomto případě čtení zkratky podle jmen seskupených písmen, ačkoli ze zkratky ROH vzniklo slovo *roh* velmi brzy. Podobně mezinárodní zkratka pro volání naléhavé pomoci *SOS*, která u nás a snad v celém světě obecně pronikla zvláště v roce záhuby Titanicu, zůstává dodnes jen sledem písmenných názvů (es ó es) a nestala se zkratkovým slovem (sos). Po našem státním převratě r. 1918, v době prudkého rozmachu hospodářského i politického života, zejména s přibýváním českých firemních pojmenování, objevuje se v našem jazyce řada nových zkratek a první zkratková slova, z nichž nejběžnější a nejznámější jsou dodnes *kačka, Čedok* a *Četka*.[15]) Dosti stará je i neoficiální zkratka *Dělpe* z prvních slabik každého slova firemního názvu Dělnické pekárny.

Zkratková slova, zvláště firemní názvy a značky zboží, vznikají většinou záměrně, uměle a uvědoměle, to jest jsou vytvářena za tím účelem, aby bylo možno vyvarovat se dlouhých, složitých, několikaslovných pojmenování, mimo jiné též proto, aby jejich uživatelé měli možnost vytvářet k nim nová slova odvozováním, neboť této potřebě několikaslovné názvy nevyhovují. Na převeliké rozmanitosti způsobů tvoření a na rozdílných délkách prvků, z nichž jsou seskupena zejména zkratková slova *Čedok, Staska, Mevro,* nahrazující tříslovná pojmenování, dokázali jsme si již výše důmyslný, ale přece jen mechanický postup původců zkratkových slov slabičných při jejich vymýšlení. Naproti tomu zkratková slova typu *roh, úro, zepop, mšano* vznikají patrně zcela spontánně na základě častěji čtené, a tím utkvělé zrakové představy zkratek.

Pokud jde o míru užívání zkratek a zkratkových slov v jednotlivých jazykových vrstvách, je nutno upozorniti na to, že široké dorozumívací funkci jazyka vlastně spisovného mohou vyhovovat jen tehdy, stanou-li se obecným majetkem celé obce příslušníků jazyka. Pro jejich přijetí do spisovného jazyka neodborného je tedy při této jeho obecně dorozumívací funkci požadavek obecné srozumitelnosti zkratky a zkratkového slova podmínkou nezbytnou. V jazyce odborném, ať pracovním, ať vědeckém, který je již zaměřen k užšímu okruhu zasvěcených uživatelů, užívá se těchto prostředků ovšem měrou hojnější.

Z toho tedy vyplývá, že není vhodné zavádět zkratková slova a pí-

---

14) Děkuji prof. Šmilauerovi za upozornění na staré studentské slovo *ačesák* v Kottově slovníku (VIII), které je ovšem již slangovou odvozeninou od zkratky AČS (Akademický čtenářský spolek), ale sama existence zkratkového slova *Ačes* jím doložena není.

15) Neujalo se obecné zkratkové slovo slabičné *děldop* (ze sousloví *děl*nický *dop*isovatel), které cituje Příruční slovník (I, 379) jako slangové.

smenné zkratky i značky za každé složitější pojmenování podniku, výrobku, akce, zařízení, spolku atd. Zejména se tomu vyhýbáme tam, kde okruh působnosti, dosah a zájem je omezen na kratší dobu trvání, na okruh členů, příslušníků neb zaměstnanců, prostě všude tam, kde zkratka a zkratkové slovo mají příslušnost jen vrstevní, místní neb časovou, takže se na ně můžeme dívat jako na slova slangová nebo dialektická. To se zvláště týká hojných zkratek jazyka sportovního pro rozmanité podniky (na př. SALH, t. j. Světové akademické letní hry), obyčejně časově hodně omezené, a jazyka novinářského vůbec pro týž okruh názvů (na př. MVB, t. j. akce Mládež vede Brno — omezení časové, místní i vrstevní). Ne nadarmo se pak z řad čtenářů denního tisku protestuje proti takovému zmatku zkratek.

Je proto jistě nutné zachovávat v užívání zkratek a zkratkových slov náležitou míru, řídit se zaměřením a rozsahem publicity projevu a před prvním použitím zkratky uvést její plné slovní znění. V tisku odborném jich ovšem užíváme hojněji než v neodborném. Tak na př. v časopise školských pracovníků (odborném i úředním) lze jistě bez obav o srozumitelnost projevu užívat zkratek G, SŠ, MF, ČFr atd., nelze je však přenášet do denního tisku určeného pro čtenáře ze všech vrstev národní společnosti. A totéž pak platí i pro autory zpráv ze života spolkového, o činnosti podniků, o průběhu akcí atd., neběží-li o organisace a akce významu celostátního nebo mezinárodního, tedy obecně známé i ze zkratky již dobře zavedené. Vždy však platí, že snaha po stručnosti nesmí se stát pro čtenáře rebusem, jehož luštění by ho stálo mnohem více času, než pisatel užitím zkratky ušetří, a třeba by vůbec nevedlo k cíli, takže by sdělení zůstalo pro čtenáře nesrozumitelným. Tato výhrada se ovšem netýká jazyka odborného, zejména vědeckého, úředního a obchodního, neboť v nich jsou značky, zkratky a zkratková slova „smluvenou řečí těch, kteří pracují v určitém oboru". Podstatnou vlastností zkratek odborného jazyka je, jak ukázal L. Cejp v citovaném článku, že jsou přesně vymezeny pro každý obor a na něj v svém použití omezeny, že mívají platnost pro všechny řeči vzdělaného světa (chemické značky!) a že jsou přesně stanoveny, často i zákonem, takže je nelze libovolně měniti. Proto nelze proti jejich užívání uplatňovati námitku nesrozumitelnosti a nelze se proti jejich užívání stavěti.

Sida Volfová:

Strašidla na Náchodsku.

(Nářeční text z Jizbice.)

Náchodsko náleží k nářeční oblasti severovýchodních Čech. Setkáváme se tu se všemi hlavními jazykovými znaky charakteristickými pro toto území. Důsledně tu najdeme neslabičné **u** *místo* v[1]) *po samohlásce a před souhláskou (*rou**n**ou*) i na úplném konci slov (*Václa**u***), rovněž* i- *na počátku slova za spisovné* ji- *(*Izbice*). Z tvaroslovných znaků vyskytuje se všeobecně dativ a lokál o-kmenů na* -oj *(*šimloj*), instr. sing. a-kmenů na* -ej *(*lajcej*) a příčestí l-ové s analogickým* -a- *(*viďal*). Objevuje se též* dn *místo* nn *(*Padno Marjá!*).*

*Text S. Volfové, zaznamenávající nářečí z Jizbice u Náchoda, přináší hojné doklady těchto typických severovýchodních nářečních znaků. Vyskytnou se tu i některé změny jiné (*hdo, kjet, rimňik*). Text je velmi zajímavý též slovníkově a stylisticky. Dobře charakterisuje živý jazyk tohoto kraje. Poněvadž byl zapsán na sklonku 19. století, zachycuje starší vývojové stadium této oblasti a zjistíme v něm leccos, s čím se v dnešním nářečí setkáme jen ojediněle a vzácně. Tím skýtá tento nářeční text cenný materiál k hlubšímu studiu.*)*

Příhodu, kterou vypravuji, slyšela jsem v dětství z úst své pratety Františky Maryškové. Zapsala jsem si ji už jako žákyně obecné školy v letech devadesátých minulého století. Tehdy byla má teta asi šedesátiletá. Měla menší hospodářství v Jizbici u Náchoda. Vykládala ochotně, spontánně a živě. Nejoblíbenějším jejím thematem byla strašidla. Jedno z těchto jejích vyprávění podávám jako ukázku náchodského nářečí z konce 19. století.

Vi mňe, chaso, neujeřite, ale poudám vám praudu praudouci, možu se vám na to zadušovat. A cák taki bi(h) hrdlouhala! Tak vám támhlenc na Visokouje u ňákejch Nívltú — šak, cák tomu može bejt? Doujesli sto roku, mňeli mladího a von vám to bil taková potčiuka,[2]) no, jedna hrúza. Porát prič s ňim čerťi šili a jen študoval na peství.[3]) Jejich čeleďin jag bi smet. Bili jako dva blíženci, ňic kalího přeď ňima nevopstálo, ďoučata plašili, ale ve-uši[4]) počesnosťi, to zas jó. Šak ale voňi se taki

---

*) Tuto úvodní poznámku napsala a fonetický přepis textu upravila Dr Věra Mazlová.

1) Toto neslabičné **u** je totožné s hláskou *u* ve spisovné a obecně české dvojhlásce *ou* (*louka*); není tedy na př. ve slově *rounou* mezi oběma *ou* ve výslovnosti rozdíl. — Z technických důvodů označujeme zde toto **u** literou polotučnou.

2) podšívka, šibal.

3) myslil jen na nějakou ‚psinu', nezbednost.

4) ve vší.

ňeco napachťili! Pole mňeli heski spotskopce,[4a]) to bilo ňákej tuml z vivážením hnoje a to-ušecko.

Jednou taklenc na podzim, diš kluci pásli na vobecňim, poudal čeleďin mladímu, že tam mezi ňe přišel ňákej ďiunej vandrouňí a hral s klucma vo knofliki. Fšecki prohrali, a tak abi si kaťata držali zubama. Ten istej se jen řebil.[5]) Náš Václau se vám dožral a prašťil po ňem bandorákem.[6]) A cák biste řekli? Vandrouňí hde ňic tu ňic; ňeco zařechtá a von to bílej kuň a marš prič, jeďňim karé dolu k rimňiku. No jó, tudi na to mokrou handrou, diť von to bil hastrman! Ták počkej, ti kuliferdo, tobje já se dostanu pjekňe krásňe na krkošku![7])

Uplet von si vám vohláuku z lejči a rounou na vobecňí mezi chasu. Jakorát! Kuň tam, co bi mrk. Bil celej bílej a mňel dolňí pisk hodnej kus delší neš ten hořejší. No, poudám, hastrman. Poucal[8]) vám se tou nejlepší trávou a naše krávi jen tak co uškubli ňákej ten drobítek. Báli se ho, mláťil kolem sebe jako pořčenej[9]) a tak vám šereďňe řechtal, že bi se čerchmant poďesil.

Čeleďin se požehnal křížem a šups! přehoďil fortelňe[10]) vohláuku koňoj přes palici. Tu ránu skrot a dal se pjekňe krásňe vodvíst do statku.

Teť vám mňel čeleďin i mladej pré. Hastrman — jako ten šiml — im vitahal ušecko jako bi ňic, voral, uláčel, jedna radost. Krmili ho a křivího slova mu nedali, to jó, ale vodi nesmňel aňi voblíznout. Holki mňeli přísňe nakázáno, abi se kolem ňej aňi s putinkou nevomrkli nebo že ... no, šak rozumíte.

Teťkom uš aňi dobře nevim, esli to bilo na náchockej pout nebo vo posvíceňi, šlo-ušecko ze statku do Náchoda na mši svatou. Doma zustalo jen mladí ďouče, co tam ešťe nebilo kale aňi mňesic. Bila ňehde s kraje[11]) a ďála ze sebe starou, a jako že žádnej hastrman neňí a že to sou takoví poudački a gdesi cosi. Dala vona vám tomu šimloj putinku vodi pod hubu; ten si jen vomočil ten dlouhej pisk, zařechtal, až ďoučeti hrúzou lezli zubi, jeden skok — a ten tam.

Neptejte se, co se dálo, diš se Nívltoví-urátili z Náchoda! Mladej ďál pasári,[12]) ďouče dostalo vot čeleďina na chrampáňe svatího bouchala,[13]) a diš prej ten šiml se po ňí tak smuťňe vobracel a ďiu nemračil,[13a]) a vona že neujeřila v žádního hastrmana, no a takoví řeči.

[4a]) na svahu, na úbočí kopce, t. j. pole se táhlo do vrchu.
[5]) smál.
[6]) košík na brambory.
[7]) na kobylku.
[8]) nacpat se, najíst se až k puknutí.
[9]) vztekem šílený.
[10]) zručně.
[11]) z roviny, rovinatého podhůří.
[12]) dělal zle, láteřil, vyváděl.
[13]) dostalo pár ran do zad, naboucháno.

U Nívltu mňeli utříno. Hastrman se vickrát nevobjevil. Vocťehoval von se do radechouskího rimňika u Náchoda. Jó, ale tam vám taki dlouho neďál sví vejtržnosťi. Semle támle se mu podařilo ňákí to štrichařstvi. Uďál ze sebe kulhavou kachnu a mlel se lidem pod nohî. Diš po ňem čloujek šlách, tak, frrr, zařechtal a bil ten tam. Jednou-u-noci de vám ňákej pobožnej z Radechoví k Náchodu. Na hrázi ho vobešla hrúza. Tak si spíval ten žalm „Kdož ochrany Nejvyššího", a diž došel k tem slovum „Protož přízraku nočního nebudu se nic báti...", řeklo mu ňeco rounou do ucha: „Šak ťe žádnej nebere!" Von se ale uš nelek, uďál do tmi rukou velkí znameňi kříže a řek: „Zažehnávám ťe, noční vobludo, ajť seš, hdo seš, abis tu dál nestrašila." No, tak cák si mňel, chuďas hastrman, počít. Sotva se tam uvelebil, zas prič. Tak jo. Zmis vocamtaď a víc se nevokázal. —

Má tetka Marišková s Izbice, bože, to vám bila žencká k pomilováňi! Taková rúžová jako kjet s panenckí,[13b]) voči jedno smáňí a každí slovo jako koláč s perňikem.

Dou vám jednou-u-neďeli z Náchoda z raňí. Bilo taklenc k jaru,-ušude bublali struhi a-u-kolejich se blejskala voda jako samí zrcátka. Strejda zustal trochu za tetkou, vobhlížel von pole.

Takle nat stržej, co tam teťkom už dáuno stóji Bartoňu „domou" pro chudí mňešťani, se k ňí přidal ňákej muskej. Tetka pozdraví, von ňeco zahuhňal. „Kerejpak vi ste?" poudá tetka. „A cák to nesete-u-tom filečku,[14]) že vám porát ukapuje? To von bude tvaroch nebo ribi, četu,[14a]) ne?"

Muskej po ňí mrskne jeďňím vokem a zas ňeco zahuhňal. „U nás biste moch mit tvarohu, a pánečku, jako mandle! Přite si!" zve tetka přelaskavje; lomcuje ji zjedavosť, co to je zač. Po vočku ho merčí a ňák se ji nezdá.

„Mhm", uďál si muskej, a neš si tetka vitáhla šátek na votřeňi nosu, bil ten tam. „Ti porát musíš mlet tou hubou," poudá strejda, diš ji došel. „Vona brebeňťí i s poujetřim." — „Inubabože, cák sem ňemá jako ten istej, co se mňe zrouna přivochomejt?" — „A gdo se ťi přivochomejt? Du přeci pár kroku za tebou a široko daleko živí duše." — „Inu, pro pjet ran do hlavi, cágz ho neviďal?" trne tetka a najednou jí cosi křísne do vosrďi.[15])

„Jerumine, poudám, že von to bil... Pámbu mňe netrestej a vochraň mňe vod ducha pekelního! Proto vono mu porát prič kapalo s toho

---

[13a]) neplakal.
[13b]) totiž asi z „panenské" jabloně.
[14]) uzlík, raneček.
[14a]) myslím, asi.
[15]) do srdce, uvnitř.

filce!“ „Cák to krandáš[17]) vo duchoj pekelním, diž deš rounou vot stánku božího?“ srďil[18]) se strejda. Ale že viďal, jak je tetka sínalá, čemu řikaj jako charpa, zakrouťil skontrachťile[19]) hlavou a mlčal.

Jakorát u-pátek nato pekla tetka Mariškovå tvarohoví buchti. Ti vám bili! Ďiu nekjetli zrouna jako její nadejchaní tváře. A jak je tak vitahuje s troubi, po záspi jako bi se-ušecki krávi-u-chlíuje utrhli a hnali do staveňi. A gde se-uzal, tu se -uzal, stál přeď ňí ten istej.

„Padno Marjá, stuj při mňe!“ řekla si tetka pošepmo a rounou, jako diž zlata ukrajuje: „Vítám vás, kmotřičku, tak si tudlenc seďňete a porát prič do hubi s ňima. Čerství sou nejlepči, jen si nespalte piski!“ A strčila mu pod hubu plnou vošatku buchet, vitáhla z hořejší troubi kafáč,[20]) nalila na babňik[21]) a „tu máte, napite se, je se smetanou, příde vám k chuťi, diš ste ináč vo samí voďe“. Nemluva chlap po ňí mrsk jeďňím vokem, protože mu koukalo to druhí šejdrem. To prej hastrmanoj vodjaksťeživo. No, a co bih dlouho poudala. Von vám tak k tem Mariškom choďil každej pátek. A rounou do troubi, hubu nevoteuřel inak než na ti buchti, polk ich, četu, sedum a zas, marš, aňi čerte ďáble a prič.

Jó, ale vo Marťinoj bila tetka Mariškovå-u-Náchoďe na jarmarce. Kupovala u solňickejch šeucú pačkori a že bili laciní, ulakomila se a koupila chase poutu celej paklik pumprniklu.[22]) Jeden kus skovala na druhej den pro toho — no, šag ho nemusim menovat. Vono rači ne. Jó, jenže mňeli tenkrát túze mlsnou ďevečku a vona vám ten pumprnikl sňedla a ešťe ke-ušemu si vilovila tučnej škraloup s kafe, kerí tetka nachistala pro toho, no šak víte. Jakorát si voblízla prsti, uš tu bil a tak vám i našňápal,[23]) že diu nebila na kramatiku.[24])

Zařechtal jako kuň a prič. Jen po ňem zustala pod lajcej louš. Vicekrát ho ňihdo u Marišku neviďal. Vocťehoval se stekem rounou s Izbice támhlenc přez Dobrošou a porát prič, za hraňice g Březovímu na Ptači potok k Ňemcúm.

No, tam patří, mrcha k mrše, previt k previtoj.

---

17) žvaníš.
18) vztekal se.
19) zdrceně, zhrouceně.
20) větší železný hrnec, v němž se vaří jen káva. Je obyčejně stále plný, aby, kdo má chuť a žízeň, mohl si z něho odlít na „babňik“ (rendlík) a přihřát.
21) viz pozn. 20).
22) nejlacinější perník, prodávaný v balíčcích na jarmarku. Míval feniklovou chuť a pro chudé horské děti byl velikou pochoutkou.
23) natloukl.
24) na padrť. Kramatika je jídlo z rozdrcených knedlíků nebo ze suchých, na kousky nakrájených žemlí.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Dr Václav Vážný: **Stručná mluvnice slovenská pro Čechy.** Druhé vydání. Vydala Československá společnost nákl. Komenia, Praha 1948, 192 str., 54 Kčs.

Poměr češtiny a slovenštiny zaměstnával mysli našich politiků i filologů po celé století. V jeho vývoji se zřetelně rýsují tři období. První období začíná vznikem spisovné slovenštiny ve čtyřicátých letech minulého století (nepočítáme-li nezdařený pokus Bernolákův z konce 18. století) a sahá až do konce první války 1918, kdy byli Slováci osvobozeni a vytvořili s Čechy společný stát. V tomto období vznikaly a zápasily mezi sebou rozmanité názory na vzájemný poměr obou jazyků i národů.

Druhé období je období první republiky Československé. Je charakterisováno jedinečným rozmachem slovenské školy, novin, knihy a divadel. Možno říci bez nadsázky, že se teprve tehdy naučil spisovné slovenštině celý národ slovenský. Existence spisovné slovenštiny se utvrdila hlavně rozsáhlou sítí slovenského školství. Oficiálně se však mluvilo o jazyku československém ve dvojím znění, českém a slovenském, ale toto řešení neuspokojovalo. Naopak, vytvářelo se ovzduší nespokojenosti a Slováci se nemohli ubránit pocitu útlaku. Ani na jedné, ani na druhé straně si nikdo neuvědomoval, anebo alespoň ne dost jasně, hospodářský základ této nedůvěry. Češi hospodářsky vyspělejší nezbytně utlačovali slabší Slováky a nic, nebo téměř nic, nepomáhala upřímná náklonnost, jíž nebylo nedostatek v řadách české inteligence. Z této situace nebylo jiného vyváznutí než zavedením řádu socialistického. A o to byl učiněn pokus hned po druhé světové válce v roce 1945 a realisován zejména po únorových událostech v roce 1948.

Tím vstupuje poměr Čechů a Slováků do období třetího, období, jež vytváří a prožívá naše generace. Hned v roce 1945 byla jednoznačně prohlášena svéprávnost a úplná samostatnost Slováků. Nemluví se už o národě československém, nýbrž o národech dvou, českém a slovenském. Zaváděním socialistického řádu odstraňuje se hospodářský útlak a zároveň se tvoří nezbytné předpoklady pro zdravější, upřímnější ovzduší mezi oběma jazyky i národy. Snaha odlišovat se od češtiny, přirozená v období minulém, ustupuje úsilí o sblížení obou jazyků, jež jistě přinese užitek oběma národům.

Jedním z prostředků, které mohou napomáhat tomuto sblížení, jsou jistě také mluvnice české pro Slováky a ještě více dobré mluvnice slovenštiny pro Čechy. Už v roce 1919 vyšla mluvnice pro Čechy i Slováky od V. Ertla, ale tato jistě dobrá kniha neměla valného úspěchu právě pro onen neupřímný a nedůvěřivý poměr mezi Čechy a Slováky.

Nyní vyšla péčí Komenia v druhém vydání **Stručná mluvnice slovenská pro Čechy** od prof. *V. Vážného*. Autor její je jistě

povolaným znalcem slovenštiny jak pro své zkušenosti učitelské z dob svého působení na universitě bratislavské, tak jako úspěšný organisátor dialektických výzkumů slovenských. Jeho Stručná mluvnice není zatížena vědeckými výklady, a přece její solidní vědecký základ je patrný z výběru, uspořádání i podání látky. Po krátkém úvodě, zasvěcujícím do otázky o poměru slovenštiny k češtině, následuje kapitola první, o hláskosloví. V ní se vykládá o pravopise, výslovnosti, samohláskách i souhláskách, a hlavně je v ní podrobný a přehledný výklad o důležitém jevu slovenském, totiž o rytmickém zákonu dlouhých samohlásek (*zakládanie* a pod.). Ještě bychom si tu přáli důraznější poukaz na významotvornou povahu slovenské kvantity, což je vedle stejných poměrů přízvukových neobyčejně mocným poutem obou jazyků, a to nejen theoreticky, nýbrž i prakticky, neboť shoda v přízvuku i kvantitě silně usnadňuje vzájemné porozumění. Oč obtížnější je dorozumění s nářečím lašským právě pro nedostatek kvantity!

Druhá kapitola jedná o kmenosloví. Zvláště se probírají ženská jména osobní a přídavná jména odvozená od podstatných jmen mužských na *-an: mešťan, meštiansky, Skaličan, skalický* a pod.), podstatná jména na *-ík, -ik* a koncovky *-ícky, -ický,* jména jako *čeština, slovenčina,* přídavná jména na *-ný* (čes *-ní*), jako *pekný, jarný* atp., tvoření druhého stupně příd. jmen. Postrádáme tu komparativ adverbií, jako *vlídnejšie, drahšie* a p.

Tvarosloví je probráno běžným a osvědčeným způsobem. Nejprve vzory, pak jména jimi se řídící a jednotlivé příklady. U číslovek pohřešujeme poznámku, že tvar *dvaja, traja* je pro osoby a ne pro zvířata (*dvaja žiaci, dva kone*). Ke vzoru *rozumieť* se připletly omylem sazečovým některé tvary vzoru *prosiť*. Pečlivě je přihlédnuto ke tvarům od češtiny odchylným: gen. *sluhu,* ak. pl. *sluhov,* tvar zájm. *-ň* i pro rod střední, tvar *kolien,* ne *kolenou, mestá* (čes. *města*), *sestár* (sester), *matkin* atp. Jistě by neškodilo vytknouti tyto odchylky i význačnějším tiskem. Velmi důkladně je probráno sloveso a vhodně je předeslána výkladům o jednotlivých vzorech obecná část o jednoduchých i složených tvarech slovesných.

Kapitola o slovech nesklonných si všímá příslovcí, předložek a spojek. Případně je vytčen zvláštní způsob spojování předložek se zájmenem: *cezeň* (čes. *přes něj*), *nadeň* (č. *nad něj*), *předeň* (č. *před něj*), jakož i způsob kombinovat předložky, známý ostatně i v češtině: *zpopod* dverí, *zponad* dverí, *zpopri* domu, *pomedzi* zlých ľudí atd. Mezi příslovci pohřešujeme velmi běžné *iba* (jen) a mezi spojkami srovnávací *ani* (jako): *letí ani strela* a p.

Skladba nepřináší mnoho, protože je shodná s češtinou. Důležitá je shoda příčestí min. v přísudku s podmětem stř. rodu, jako *jablká rástly,*

a způsob oslovování, známý také z českých nářečí, jako *„vy ste, matka, boli vždy taká dobrá!“* nebo *„slečna, či ste čítali tú knihu?“*

Nejpěkněji uspořádaná a nejpečlivěji vybraná je část lexikální. Zásoba slovní se dělí na slova typicky slovenská — ne původem, jsou tam i slova z němčiny (*garbiar* z Gärber, *fašiangy* z Fasching), latinská, jako *atrament* (inkoust) a j. Slovo *mačka* (kočka) je známé také v srbocharvátštině. V druhé skupině jsou slova původu maďarského (*banovať, gazda, gazdiná, chýr, kantár, kočiš*, stejně jako české *kočí* z maď. *kocsi* [srov. Ertl, Naše řeč IX, 129 n.]). Třetí skupina zahrnuje slova původu německého (*lojtra* - žebřík, *olovrant* z něm. Halberabend [sr. Ryšánek, Naše řeč XIX, 286 n.]) a konečně čtvrtá obsahuje slova původu rumunského (*bača, bryndza, koliba* a j.).

Knihu uzavírá 25 pečlivě vybraných ukázek ze slovenské literatury starší, nové i nejnovější. Některé z nich jsou zajímavé a poučné také pro dějiny československého poměru (Samo Chalupka, Bolo - bude, Janko Jesenský, Modlitba jedna, Hodža, Československý rozkol a j.). Ukázky jsou opatřeny poznámkami, vykládajícími slova méně známá. Autor mohl v nich být méně skoupý a podati těchto výkladů čtenářům více.

Stručná mluvnice prof. V. Vážného je opravdu zdařilá a přejeme jí upřímně, aby mohla vykonati svou záslužnou práci v okruhu širší české veřejnosti, jejíž zvýšený zájem o slovenštinu lze s jistotou očekávat při pokračující demokratisaci kulturní i hospodářské.

Kvido Hodura

Slovní novotvary v poválečné polštině.

Vývoj a změny jazyka jsou nejpatrnější v oblasti slovní. Zvlášť hojné doklady toho nám podává doba dnešní i doba nedávno minulá: pohnuté a překotné události válečné a hluboké přeměny hospodářské, sociální a politické spojené s výstavbou socialistické společnosti po druhé světové válce zanechávají výrazné stopy v slovní zásobě jazyka.

Takovéto nové slovní prvky v poválečné polštině probírá A. Zaręba v časopise *Język polski* (1949, str. 116 n.), věnovaném otázkám polského jazyka, zvláště spisovného, a majícím podobné populární zaměření jako Naše řeč. Autor roztřiďuje slovní novotvary do tří skupin: na slova přejatá, neologismy a zkratky. Slova přejatá jsou především ze světa politického, z vojenství a z oboru vědy. Svým původem jsou jednak přejata z ruštiny, jednak z angličtiny a některá — dědictví okupace — z němčiny. Podle způsobu přejetí jde o převzetí slov jako jednotek zvukových (*katusza*), zaznamenaných polským pravopisem, nebo o slova přejatá v původní grafické podobě a vyslovovaná podle psaného obrazu způsobem obvyklým v polštině (*radar*). U přejatých slov autor dále

rozlišuje, zda se zařadila do domácí tvaroslovné soustavy nebo zda zůstala nesklonná.

V druhé skupině, v kategorii neologismů, liší autor neologismy slovotvorné, sémantické a syntaktické. K novotvarům slovotvorným řadí různé odvozeniny příponové a předponové (také od jmen vlastních): *atomowy, andersowiec.* Novotvary sémantické, významové, jsou tam, kde slovo v jazyce žijící nabylo nového významu, takže je běžný starý, původní význam vedle významu nového, nebo kde se obnovil zastaralý, odumřelý výraz v novém významu (srov. v češtině slovo *rozhlas*), nebo konečně, kde se rozšířily i do spisovného jazyka výrazy původně slangové nebo obecné. Neologismy syntaktickými jsou pro autora sousloví (*lidová demokracie, železná opona, překročit normu*).

Charakteristickým jevem v poválečné slovní zásobě polské jsou — tak jako v zásobě naší — z k r a t k y. Ve svých výkladech, doložených mnoha příklady, promlouvá autor o vzniku a psaní zkratek, o jejich původu (zkratky cizího původu), o čtení zkratek a vzniku zkratkových slov, o odvozování ze základu zkratkového a o skloňování. Jsou to otázky, kterým je třeba věnovat pozornost s hlediska potřeb jazykového společenství, s hlediska jazykové kultury.[1])

Český čtenář — i neodborník — může srovnávat polské příklady s českými a zjistí mnoho styčných bodů. Autor se této společné zásoby dotýká sám u slova *perlony, perlonky,* které si spojuje s českým *perla,* a vyslovuje domněnku, že jde o slovo původně české. Pro přesné zjištění by bylo třeba znát, kde se začaly perlonky vyrábět. K výrazu *bombajka* lze podotknout, že se ho v češtině užívalo již za války.

Autor si vymezuje materiál, z něhož vychází, na jazyk spisovný, kulturní. Stranou nechává jazyk literární, umělecký. I když chápeme jazyk spisovný v celé šíři a zahrnujeme do něho jazyk hovorový, z něhož jsou jistě i mnohé uváděné polské příklady vzaty, překračuje autor leckdy tuto hranici a uvádí bez žádoucího rozlišení příklady ze slangu a z polštiny obecné (za takové prvky lze jistě i v polštině považovat odvozeniny od zkratkových slov). Překvapuje, že si autor vůbec nevšímá vztahu jazyka ke skutečnosti, k myšlení a k hospodářským podmínkám — ač látka sama k tomu přímo vybízí — a omezuje se na starý způsob isolovaného traktování jazykových jevů.

K stati připojuje redakce poznámku s výzvou k čtenářům, aby jí posílali jiné známé příklady na rozšíření a rozvoj slovní zásoby v době poválečné, aby bylo možno otázku zpracovat všestranněji a důkladněji. Autor sám je si vědom neúplnosti svého materiálu, jejž zcela nedoplňují ani časopisecké a novinářské příspěvky k téže otázce, jež bibliograficky zaznamenává.

---

1) Srov. v tomto čísle Naší řeči H e l c l ů v článek *Zkratková slova* na str. 161 n.

Česká jazykověda nevěnovala dosud soustavnou pozornost této zajímavé a pro život jazyka a jeho společenské podmíněnosti důležité otázce. Jednotlivých nových slov a novotvarů si všímá Fr. Trávníček ve svém populárním Jazykovém zákampí Lidových novin a výklady o nich přináší také Naše řeč a zařazuje je rozhlasový Jazykový koutek (srov. též některé příklady, jako *mládežnický, výdobytek* a j. v tištěném výběru Jazykový koutek Čs. rozhlasu). Redakce přivítá doklady svých čtenářů na jazykové novotaření a přinese o nich v některém z příštích čísel informační článek.

Al. Jedlička

DROBNOSTI.

JAZYK ÚŘEDNÍ (administrativní) byl a dosud bývá dost nepříznivě kritisován; často právem, mnohdy neprávem. (To zejména se strany puristů, kteří mu nechtějí přiznat právo na zvláštní jazykové prostředky, jimiž se liší od ostatních funkčních vrstev spisovného jazyka a kterých nezbytně potřebuje k plnění svých osobitých úkolů.) Musíme proto vítat, že si této otázky začínají všímat sama kompetentní úřední místa. O správnosti a srozumitelnosti jazyka úředního a zejména zákonů se hovořilo před časem v parlamentě. Výsledky této debaty se projevují už v praxi. Prvním krokem bylo zřízení odborné komise pro tyto otázky při ministerstvu spravedlnosti, v níž zasedají vedle právníků a zástupců úřadů jazykoví praktikové a jazykoví odborníci (mezi nimi dva členové Ústavu pro jazyk český). O tom, jak tato komise pracuje, mohli jsme se přesvědčit při pročítání nedávno publikovaného nového manželského práva. Ukazuje se tu, že je možno i v odborném jazyce vyjadřovat se jasně, srozumitelně a bez zbytečných zastaralých formulek. Menšího sice dosahu, avšak rovněž zajímavý, je čin min. dopravy. Toto ministerstvo vydalo výnos o *srozumitelnosti předpisů.* Říká se v něm, že nepřirozený a nejasný sloh a nepřístupná forma ztěžují jak výkon služby, tak styk s veřejností. Zaměstnanci se vybízejí, aby se snažili dospět k takovému stupni stylistické vyspělosti, aby uměli odborné vědomosti srozumitelně sdělovat. Jako směrnice k nápravě se uvádějí hlavně tyto body: Sloh má být věcný, jasný a stručný; má se užívat krátkých vět. Je třeba vystříhat se nezdomácnělých cizích slov. Zvolené výrazy mají být jednoznačné, přesné a výstižné. — I když vidíme, že tyto příliš všeobecné a kusé směrnice zdaleka nepostihují celou složitou problematiku administrativního jazyka a stylu, můžeme tento krok jistě vítat.[1]) Je zajímavé, jak zvolna i veřejnost neodborná počíná chápat vytříbenost a kulturu jazyka s hlediska širšího, než byl do nedávna zcela převažující zřetel úzce chápané jazykové správnosti. *Dš*

---

1) Že však nebude snadné uvést tyto správné zásady v praxi, ukazuje vtipná poznámka ve 12. č. Kulturní politiky.

KAREL SEZIMA ZEMREL

* 13. X. 1876 — † 14. XII. 1949

Krátce před vyjitím posledního dvojčísla letošního ročníku Naší řeči došla nás smutná zpráva o úmrtí jednoho z členů nové redakční rady, *Karla Sezimy.* Česká kultura v něm ztrácí autora jemně stylisovaných próz, thematicky i stylisticky příznačných pro nedávnou minulost (Passiflora 1903, V soumraku srdcí 1913, Host 1916, Dravý živel 1924, Hudba samoty 1926), literárního kritika a analytika české prózy posledního padesátiletí (Podobizny a reliefy 1919, Krystaly a průsvity 1928, Masky a modely 1930, Mlází 1936), jehož literární galerii vzpomínkově zachytil (Z mého života 1945—1948), neúnavného pracovníka se stále živým zájmem o kulturní život a nové proudy v něm a činného a čilého člena literárních spolků, společností a komisí. Smysl pro otázky stylistiky, který projevoval jako tvůrčí prozaik i literární vykladač, vedl jej k hlubšímu zájmu o literární jazyk a sblížil ho s filologickým světem první republiky. Od r. 1932 byl členem pravopisné komise České akademie věd a umění jako jeden z vybraných spisovatelů zastoupených v komisi proto, aby byly uvedeny v soulad názory filologů s názory tvůrčích literátů. V Naší řeči uveřejňoval v letech 1940—1942 „Klasobraní ze sklizně roku letošního i minulých“, kde podával slohové rozbory nejlepší české prózy „na doklad tvárlivosti naší mateřštiny jako jazyka urozeného plemene a světové kultivovanosti“. V čtyřsvazkových vzpomínkách „Z mého života. Kniha vzpomínek a nadějí“ zachytil na osobitě viděných portrétech literátů a vědců český literární život za poseldních padesát let. Najdeme tam (sv. 3, 384 a n.) mnoho stránek věnovaných Pravidlům českého pravopisu, pravopisné komisi, Kruhu přátel českého jazyka, Pražskému linguistickému kroužku, a především Naší řeči, která mu poskytovala „nejspolehlivější ochranu jazykového povědomí a citu“ (396). Literární obec česká ztrácí v Sezimovi významného spisovatele a znalce české prózy, z níž vydal desetisvazkový výbor (1931 až 1932), Naše řeč pak svědomitého redaktora, který jí věnoval mnoho pozorného zájmu a který ještě v tomto čísle prováděl pečlivé korektury.

R. H.

Hlavní redaktor univ. prof. Dr Bohuslav Havránek. Odpovědný zástupce listu prof. František Daneš. — Tiskly Středočeské tiskárny, národní podnik, *závod Pour a spol.* v Praze I, Bílkova 17.

„Naše řeč", čís. 9.—10. Dne 31. ledna 1950. — Vydává III. tř. České akademie věd a umění v Praze. — Vychází desetkrát do roka. Užívati novinových známek povoleno. — Tiskly Středočeské tiskárny, n. p., *závod Pour a spol.* v Praze I, Bílkova 17. — Tel. 627-51-52. — *Dohlédací poštovní úřad Praha 022.*